

MONIKA RUDAŚ-GRODZKA, KATARZYNA NADANA, AGNIESZKA
MROZIK, AGNIESZKA WRÓBEL

ENCYKLOPEDIA GENDER JAKO PROJEKT OŚWIECENIOWY W CZASACH
PONOWOCZESNYCH. OPIS PRAC NAD PROJEKTEM

28 września 2011 roku, podczas II Akademickiego Kongresu Feministycznego w Krakowie, w ramach panelu literaturoznawczego zaprezentowałyśmy projekt badawczy „Encyklopedia Gender. Płeć kulturowa”, którego *matronką* jest profesor Maria Janion. Reprezentowałyśmy kierowany przez dr Monikę Rudaś-Grodzką Zespół Badań Genderowych „Literatura i Gender” przy Instytucie Badań Literackich PAN w Warszawie. Możliwość uczestnictwa w Kongresie, którego głównym celem było wskazanie, „jak feminizm zmienił polską naukę”, była dla nas niezwykle cenna. Cel konferencji współbrzmiał bowiem z celami przygotowywanej przez nas publikacji.

Gender studies są bardzo ważnym krokiem w rozwoju współczesnej humanistyki. Ich pojawienie się odnowiło znaczenie podstawowych pojęć i metodologię badań w zakresie nauk o społeczeństwie i kulturze. Podejście genderowe okazało się niezwykle skuteczne w przedefiniowywaniu podstawowych kategorii oraz odnawianiu imaginariusium kultury polskiej w dziedzinach takich, jak: teoria i historia literatury, teoria i historia sztuki, historia, socjologia, etnografia, teatrologia, filozofia, teoria prawa, ekonomia, badania nad filmem i wiele innych. Choć na Zachodzie studia gender i *women's studies* rozwijają się od lat 70. XX wieku, w Polsce początek ich intensywnego rozwoju datować można na drugą połowę lat 90.

Encyklopedia Gender powstawała z myślą o przyswojeniu czytelnikom i czytelniczkom podstawowych pojęć tej dziedziny, a także obecnego stanu badań – rozwoju teorii gender w obrębie i na przecięciu poszczególnych dziedzin akademickich.

Encyklopedia zawiera nie tylko materiał odnoszący się do studiów gender za granicą, ale także w Polsce. Hasła są – o ile to możliwe – interdyscyplinarne. Powstawały one w ścisłej współpracy autorów z gronem redakcyjnym, dzięki czemu możliwe było wyjście poza specjalizację reprezentowaną przez badaczy i wzbogacenie haseł o rozmaite konteksty wskazywane przez innych uczestników spotkań – redaktorów i zaproszonych gości.

Podstawowym celem naszego przedsięwzięcia było uporządkowanie i sproblematyzowanie osiągnięć polskiego feminizmu, a także krytyczna analiza pojęć używanych w dziedzinie badań, jaką są *gender studies*. Wnikliwemu oglądowi poddałyśmy główne kategorie określające genderową perspektywę badawczą oraz ich historię. Zanalizowałyśmy także instrumentarium badawcze polskiej krytyki feministycznej.

Problematyka *gender*, czyli społeczno-kulturowego wymiaru ludzkiej tożsamości płciowej oraz istniejących i obowiązujących wzorców męskości i kobiecości, od dawna posiada na Zachodzie status pełnoprawnej dyscypliny naukowej. W Polsce zaś dopiero w ostatnich latach zdobywa sobie ona uznanie jako ważna dziedzina badań. Zakładamy, że za sprawą naszej encyklopedii i wyników naszych badań wzrośnie zainteresowanie tą tematyką nie tylko wśród środowiska uniwersyteckiego. Studenci literaturoznawstwa oraz innych kierunków humanistycznych i społecznych znajdą w niej usystematyzowaną wiedzę na temat tej dziedziny wraz z cennymi wskazówkami bibliograficznymi. Dzięki genderowemu aparatowi badawczemu powstaje coraz więcej prac o ważnych zjawiskach społecznych i kulturowych, dotąd niedostrzeganych lub marginalizowanych. Wspierają one także tworzenie polityki społecznej państwa na poziomie zmian mentalności, które należą do najwolniejszych i najtrudniejszych.

Nasz projekt ma charakter wybitnie nowatorski, ponieważ jak dotąd w Polsce nie została opracowana ani encyklopedia, ani słownik czy leksykon, które by w wyczerpujący i krytyczny sposób prezentowały terminologię i metodologię wypracowaną w ramach *gender studies* w literaturze lub innej dziedzinie wiedzy. Jedyną dotąd tego typu publikacją

ISSUE NO. 3, 2014 JAK FEMINIZM ZMIENIŁ CZYTANIE LITERATURY? ZBIÓR TEKSTÓW 201

słownikową jest tłumaczenie książki Maggie Humm *Słownik teorii feminizmu*, która z konieczności nie odnosi się do kultury polskiej. Istnieje także kilka polskich publikacji podsumowujących rozwój tej dziedziny badań na Zachodzie, takich jak *Teoria literatury XX wieku* Michała Pawła Markowskiego i Anny Burzyńskiej, *Feminizm, postmodernizm, psychoanaliza* Joanny Bator czy *Feministyczna krytyka literacka* Krystyny Kłosińskiej. Tymczasem w ostatnich latach prowadzono w Polsce wiele szczegółowych badań z perspektywy *gender* w wielu dziedzinach nauki. Przygotowywana do druku encyklopedia ma zaprezentować nowe narzędzia analityczne humanistyki, usprawnić wprowadzanie związanej z nimi metodologii i dać syntezę, a także – i przede wszystkim – krytyczny ogląd aparatu *gender studies*, wraz ze wskazaniem możliwości wykorzystania go w wielu obszarach nauki. Liczymy na to, że nasze przedsięwzięcie, które wypełni poważną lukę w tej dziedzinie, może pociągnąć za sobą kolejne tego typu inicjatywy, na czym skorzysta zarówno polska nauka, jak i system kształcenia. Podobnego typu publikacja jest obecnie niezbędnym narzędziem pracy nie tylko studentów zainteresowanych osiągnięciami współczesnej humanistyki, ale także innych badaczy akademickich, działaczy społecznych itp.

Krótką historia projektu

Prace nad projektem zakończyły się w czerwcu 2012 roku, a trwały ponad dwa lata. Realizacja projektu nie byłaby możliwa bez pełnego zaangażowania całego zespołu redakcyjnego. Prace nad grantem finansowanym przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, a następnie Narodowe Centrum Nauki, odbywały się w ramach Zespołu Badań Genderowych. „Literatura i Gender” w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, który wyłonił się w trakcie prac nad Encyklopedią Gender w czerwcu 2011 roku. W gronie redaktorów znalazły się zarówno oficjalne wykonawczynie projektu: prof. Maria Janion, prof. Anna Nasiłowska, dr Monika Rudaś-Grodzka, dr Katarzyna Nadana-Sokołowska, dr Agnieszka Mroziak, mgr Kazimiera Szczuka, mgr Katarzyna Cieczot, jak i

współpracujące przy redakcji encyklopedii: dr Karolina Krasuska, dr Iwona Kurz, dr Katarzyna Sierakowska i dr Agnieszka Janiak-Jasińska, dr Sylwia Kuźma-Markowska, a także młodsze członkinie Zespołu Badań Genderowego przy IBL PAN: mgr Agnieszka Wróbel, mgr Ewa Serafin, mgr Grażyna Latos, mgr Anita Pieńkowska, mgr Karolina Wróbel i mgr Sandra Frydrysiak.

Pierwotny zamysł encyklopedii związany był z historią i teorią literatury, w trakcie prac uznałyśmy jednak za konieczne wprowadzenie do projektu ujęcia interdyscyplinarnego. Obszarem badań jest w projekcie zarówno zagraniczna, jak i rodzima literatura przedmiotu. Obejmuje ona pozycje z zakresu *women's studies*, *queer studies* i *men's studies* w literaturze, z uwzględnieniem badań nad pozostałymi dziedzinami sztuki (teatr, film, sztuki plastyczne) oraz studiów antropologicznych, historycznych, psychologicznych, socjologicznych, filozoficznych, psychoanalitycznych oraz medioznawczych. Dokonanie historycznego i krytycznego przeglądu stanowisk dotyczących danego zjawiska pozwala autorom haseł opracować przekrojowy tekst encyklopedyczny, obejmujący także analizę przydatności danej kategorii badawczej w studiach nad literaturą i kulturą polską. Do współpracy nad Encyklopedią zaprosiłyśmy około 100 autorek i autorów reprezentujących ośrodki naukowe z Polski (Zespół Badań Genderowych IBL PAN, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Łódzki, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Śląski) a także z zagranicy: University of Tampere, University College London, Södertörns Högskola w Sztokholmie. Najczęściej byli to badaczki/badacze znane/i już ze swoich naukowych dokonań w dziedzinie gender, choć autorkami/autorami części haseł są także osoby młode dopiero zaczynające pracę naukową.

Przebieg prac

Praca nad projektem przebiegała w kilku etapach, na każdym z nich pozwalając zespołowi zdobyć nowe doświadczenia i korygować założenia wstępne. Pierwszy etap polegał na ustaleniu kategorii haseł, które znajdą się w encyklopedii, opracowaniu ich wstępnej listy oraz wyszukaniu specjalistek/specjalistów zajmujących się daną problematyką i zaproponowaniu im współpracy. Na początku prac przyjęliśmy, że encyklopedia będzie obejmowała dziewięć kategorii haseł: prądy, postawy, teorie, metodologie; terminy, pojęcia; topika, motywy, tematy, figury/postaci; rodzaje, gatunki, style i techniki literackie; związki z innymi teoriami i metodologiami literackimi, naukami humanistycznymi i społecznymi; historia ruchów emancypacyjnych; historia studiów nad społeczno-kulturową tożsamością płci w literaturze i jej konteksty; najważniejsze czasopisma, stowarzyszenia, organizacje; najważniejsze badaczki i badacze oraz ich dzieła. W trakcie prac okazało się jednak, że koncepcja ewoluuje, a nasz projekt ma charakter dynamiczny. Już na tym etapie zespół zrezygnował z pierwotnego zamiaru umieszczenia w encyklopedii haseł osobowych. W trakcie prac narodziła się koncepcja II tomu Encyklopedii, będącego zbiorem artykułów reinterpretujących ważne dla *gender studies* w Polsce – figury, motywy, toposy i mity europejskiego i polskiego imaginariusz symbolicznego. Wśród przykładowych haseł znajdują się: Aldona, Antygona, Aspazja, Oleńka, Ligia, Cudzoziemka, Estera, Halka, Helena, Ifigenia, Joanna d’Arc, Karusia, Ksenia, Maryna, Ofelia, Polonia, Rusalki, Safona, Syrena, Telimena, Wanda czy Zosia.

Drugi etap prac polegał na przedyskutowaniu w gronie redakcyjnym pierwszych wersji haseł i na wypracowaniu w toku dyskusji dość precyzyjnej wizji struktury hasła oraz jego redakcji. Każde z haseł składa się z: części informacyjnej (m.in. definicja i historia danego pojęcia czy zjawiska, stosunek do innych teorii), interpretacji i krytycznej analizy (kwestia możliwości i ograniczeń przystosowywania danych narzędzi badawczych do polskiej literatury i kultury), wybranej bibliografii podmiotowej i przedmiotowej (polskiej i zagranicznej). Kładliśmy nacisk na wymienianie przez autorki/autorów w bibliografii własnych artykułów i książek. Bardzo często autorki i autorzy piszący hasła są pionier(k)ami w danym obszarze badawczym w Polsce.

Każde z haseł opatrzone jest odnośnikami do innych haseł w encyklopedii, które tworzone były na podstawie udostępnionej bazy nadesłanych haseł. W konstrukcji hasła istotny był dla nas: aspekt teoretyczny, historyczny, kulturoznawczy oraz kontekst polski – niezwykle ważny i cenny w tej encyklopedii. Zasadniczo jednak przyjęta została zasada mediacji między opisem kultury polskiej a zagranicznym kontekstem genderowym, queerowym i feministycznym.

Od czerwca 2010 roku do czerwca 2011 roku zespół spotykał się regularnie, aby omawiać kolejne nadsyłane hasła. Po pierwszych doświadczeniach wytworzyła się także praktyka zapraszania autorek/autorów haseł na spotkania redakcyjne – zgłaszane komentarze i uwagi mogły być w ten sposób na bieżąco dyskutowane z autorkami/autorami, co zapobiegało zarówno przewlekaniu prac nad hasłem, jak i nieporozumieniom. Także inne osoby zaproszone do projektu miały możliwość zapoznawania się z hasłami dzięki założonej skrzynce kontaktowej. Często nadsyłały nam one swoje cenne uwagi i propozycje uzupełnień. Po dyskusji nad hasłem oczekiwaliśmy od autorów nadesłania ich drugiej, uzupełnionej wersji, która następnie była przedmiotem obróbki redakcyjnej. Trzeci etap projektu polegał na przygotowaniu encyklopedii do druku oraz jednolitym opracowaniu bibliografii.

Wartością dodatkową zrealizowanego projektu jest sieć kontaktów akademickich i nie tylko nawiązana w trakcie prac: w projekcie wzięło udział około sto osób reprezentujących około 20 dyscyplin naukowych oraz środowiska organizacji pozarządowych w Polsce. Spotkania encyklopedyczne stały się forum wymiany poglądów i wiedzy, a także pomysłów na wspólne projekty, które mogą być realizowane w przyszłości. Między innymi dzięki temu stało się możliwe uzupełnianie encyklopedii na bieżąco o hasła omawiające najnowsze, niemal nieznanne jeszcze w Polsce trendy, jak na przykład *animal studies*.

Ostatecznym efektem projektu jest baza haseł online – zostanie ona udostępniona bezpłatnie wszystkim zainteresowanym krótko po opublikowaniu wersji książkowej

encyklopedii, co, jak przewidujemy, stanie się w 2013 roku. Do encyklopedii zostanie dołączony indeks osobowy i indeks pojęć. Hasła zawierają odsyłacze do innych haseł. Intencją redaktorek encyklopedii było zminimalizowanie samej listy haseł do pojęć najogólniejszych i najszerszych w danych dziedzinach akademickich. Dlatego w indeksie znajdują się odsyłacze od pojęć bardziej szczegółowych do haseł, które je wyjaśniają.

Bardzo dziękujemy wszystkim Współpracowniczkom i Współpracownikom projektu za zaangażowanie i cierpliwość.